

# Написане лишається

## ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДІАЛОГ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА З РОЗАЛІЄЮ ЛІФШИЦЬ (1911-1918)

Уперше виявлено в архівах, досліджено й публікується взаємне листування В.Винниченка з його нареченою, а потім громадянською дружиною Р.Ліфшиць за 1911-1918 рр. Листування містить багату інформацію про стосунки між кореспондентами, їхній світогляд, настрої, фізичний стан, побутові умови, дозволяє уточнити деякі моменти біографії письменника, обставини написання та видання творів, постановки п'єс, коло спілкування, участь у громадському житті тощо.

Ключові слова: листування, адресат, біографія, написання та видання творів.

*Nadiya Myronets. Volodymyr Vynnychenko and Rozaliya Lifshyts: a dialogue in letters*

This is the first publication of V.Vynnychenko's correspondence with his fiancée, later his civil wife R.Lifshyts in 1911-1918. The letters which were recently discovered in the archives provide rich information on the correspondents' mutual relations, their Weltanschauung, moods and feelings, state of health, everyday life etc. Therefore they allow to gain some additional information on the writer's biography as well as on the circumstances of some of his works' production and publication, staging of his plays, his circle of acquaintance, public activities an so on.

Key words: correspondence, correspondent, biography, production and publication of the works.

(1914 рік) <sup>1</sup>  
№1 (38)

### В. ВИННИЧЕНКО – Р. ЛІФШИЦЬ<sup>2</sup>

[28 червня 1914 р.]

Моя Діта<sup>3</sup>! Посилаю тобі записочки, приховай їх. Приїхав я вчора ще за дня і вже дещо бачив. Хочу побути тут до понеділка, а потім поїду до Дмитрового<sup>4</sup> дядька. Не пишу більше нічого через відомі тобі причини. Ніч спав препогано, ніяк не міг заснути. Ліг на горищі, бо в одній хатинці, де спало нас *семеро душ*, було страшенно душно. На горищі добре. Та коли ж чортові собаки і тут всю ніч *без перестанку* гавкали. Одначе трохи спав, а через те, що чисте повітря і не душно було, почуваю себе не погано. Ти написала всім, як ми умовлялись? Гляди, Малюна, не забудь! Дорогуна моя, цілую тебе гаряче-гаряче. Васько<sup>5</sup> і жінка вітають тебе дуже.

Передай мій привіт всім!

В[олодимир]

[Дописано синім олівцем]:

На случай чого дуже важного телеграфуй на адресу:[багато викреслено] Желтая Река, Павленко

Може, з С[анкт]-П[етер]Б[урга] щось прийде, так телеграфуй.

*ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп.2. – Спр. 9. – Арк. 36-36зв.*

№2 (39)

### Р. ЛІФШИЦЬ – В. ВИННИЧЕНКОВІ

[10 серпня 1914 р.]

Неділя 10. 6 год ранку.

Діта дорога моя!! От я вже й лишилася у Києві<sup>6</sup>. Тільки ще не зовсім добре знаю, як буде з правом жит[ельства], але про це хлопотатиму завтра, бо сьогодні неділя. Але як все ж таки мені повезло! Ще в п'ятницю нічого не було відомо, і тільки учора, коли я вже рішила, що прийдеться їхати кудись, вивісили

телеграму з Петерб[урга]. Мені шкода, що не їду у М[оскву], але нема часу, є ризик, що буде важко з правом жителя, і боюся, що Н[аді]<sup>7</sup> там нема. Ітак, я лишаюсь. Вже найшла собі товаришку, щоб працювати разом. Чекаю від тебе телегр[ами]. Дуже мені шкода, що послала її. Але я не знала, що лишуся тут, і хотіла, щоб при мені ти побалакав з Віл[енським]<sup>8</sup> і передивився справу<sup>9</sup>. Коли б знала, то не викликала б тебе зараз, міг би й пізніше встигнути. Віл[енський] каже, що справа дуже легка, що гріх не використувати такий момент, що він боїться обіцяти, але сам має надію на повний pardon. Тільки і він каже, що й тут треба висловити патр[іотизм], не міг, мовляв, в такий момент лишатись там. Я заразилась його захопленням, але зараз же йому сказала, що це не дуже ніби гарно та навіть і неможливо для тебе. Потім на себе не могла взяти рішення. Треба довідатись як слід про все, а головне подивитись діло. І для того ти мусіш приїхати, коли схочиш.

На жаль, нікого тут нема. Бачила лише Чер[касенка]<sup>10</sup>. Нічого посунути не можна. Грошей нема. Книгарні не платять. “Д[звін]”<sup>11</sup> не виходитиме, ніяких звісток від Л[евка]<sup>12</sup> [і] Л[евіні]<sup>13</sup> не було. Я бігаю як божевільна по городу. Шукаю кімнату, купую книжки, хожу к попечителю округи. Завтра почну бігати до губернатора. Київ мені подобається надзвичайно! Я краще міста не бачила.

Була у наших<sup>14</sup> два рази. Вони писали тобі, що нейдеться їм. Вони такі милі усі, так хочеться, щоб їм легше було! Я мрію, що зможу що-небудь зробити для них, як одержу посаду.

Голубонько моя! Я попрохала у них твою фотогр[афію]. Милу дітинку мою. Тепер, на жаль, не зможу з ними часто бачитись, бо працюватиму дуже.

О восьмій годині вже мушу бути у Марії<sup>15</sup> (її так звуть). Чи не мав ти чого від Н[аді]? Чи прийшли гроші? Напиши Н[аді].

Бачила ранених, як везли багато. Бачила плінних австрійськ[их] москалів<sup>16</sup>. Кажуть, війна затягнеться дуже. Я вся дрожу в середині від хвилювання, але тепер скоро заспокоюсь. От тільки Н[адя] турбує мене. Що з нею, що вона робить? Сумно, що кинула її саму в такий час, але їхати тепер — також можна загубити всю справу.

Голубка моя, Діта дорога! Любов моя ясна. Ти одна моя втіха і опора. Вже майже тиждень, як я поїхала. Як то у вас там? Я вже думала, коли ти поїдеш, то, може, зможеш узяти знову у А[ндрія] папір, а потім відіслати йому зараз же? Чи ж можна так?

Прощай, дорогий мій. Як ти, чи працюєш? Хоч би ти зміг. Цілую твої руки.

Твоя, твоя, твоя.

Р. С. Вітаю усіх товарищей сердечно.

Адреса: Марія Собонская (для Р.)

Тарасовская 9, кв. 55.

“Р[аду]”<sup>17</sup> не відкриють, бо проханне було занадто сдержанне. Закрили ні за що, а так.

**ІР НБУВ. — Ф.293. — № 218.**

### **№3(40)**

**Р. ЛІФШИЦЬ – В. ВИННИЧЕНКОВІ**

#### **11 августа [1914]**

Діта дорога! Від тебе нема ніякої відповіді на тел[еграму]. І я не знаю, що мені думати. Голуба, ти, може, їдеш просто? Я і хочу і не хочу того, бо... Не маю часу. Учора цілий день працювала, а сьогодні подаю прохання, і до губерн[атора] і в університет.

Вже найшла собі хату; дорога, але на місяць все одно, в той же квартирі, що й моя товаришка. Щоб можна було не гаяти часу на біганину. За тиждень іспити. Іноді робиться моторошно, але як-небудь та буде. Шкода, коли не витримаю. Більшість вже давно готується, мала повторительніє курси і пр.

На жаль, від хвилювання не можу спати.

Да, адреса: Тарасовская, № 9, кв 55.

Як шкода, що ми не з тобою тут живемо. Як гарно! Я зовсім закохана у Київ. Що ти робиш, Діта? Як-то тобі? Коли б вже хоч що-небудь мати закінченого! Я навіть не була у наших і вони певно думають, що я поїхала. Нема коли. Сподіваюсь, що й ми встигнемо подивитись на операції, у нас будуть практичніе екзамени по анатомії, хірургії і патологіческой анатом[іі] з гістологіей.

Треба передивитись 100 препарат[атів] під мікроскопом, а ні препаратів, ні мікроскоп[опа] — нема.

Ну от! Більше не можу писати. Цілую з великою ніжністю очі твої.

Твоя Р[оза].

**ІР НБУВ. — Ф.293. — № 204.** Опубл.: *Київська старовина*. — 2003. — №2. — С. 85. У цій публікації низка помилок. Без будь-яких застережень лист датовано 1915-м роком, хоч за змістом — 1914. У тексті: *...вчити деякі іспити*. — правильно: *За тиждень іспити*; після слів: *... закохана у Київ* — пропущено речення: *Що ти робиш, Діта?*; Треба *подивитись і на препарат* під ... — правильно: Треба *передивитись 100 препарат[атів]* під ...

#### №4 (41)

В. ВИННИЧЕНКО – Р. ЛІФШИЦЬ

#### 12/VIII [1914]

Завтра тиждень, як ти поїхала, а я ще не знаю, куди тобі писати. Чи в Києві ти лишишся, чи поїдеш до Наді в Москву, також невідомо. Я тобі послав телеграму Наді, де вона пише, що має конспекти екзаменів. Чи маєш *ти* їх? Потім на твоє ім'я прийшло від неї дві картки. В одній вона пише, що збирається тримати іспити і що її нікуди не приймають. Питає, як їй бути. Але ти, мабуть, уже з нею списалася і сама все це знаєш. Я зараз їду в книгарню і, мабуть, матиму твого докладного листа, якого ти пообіцяла мені в коротенькому. Я одержав від Андрія листа з дуже жалкими словами. Провір, Голуба, й напиши мені об'єктивно, в чому там річ і які у них перспективи. Ти, певно, вже дала їм грошей. Я дуже тебе прошу не дуже піддаватись жалким словам. Хай Андрій шукає роботи. Це просто свинство, що він усе старається, як би полекше добути грошей.

Значить, ти триматимеш в Києві? Я одержав телеграму, але все жду, що дістану другу, в якій ти сповістиш, що переїжджаєш в Москву. Я боюся, що в Києві дуже чорносотенні професори. Якщо можна ще переїхати, то лучче переїжджай.

Так ти ще нікого не бачила? Ну, ще побачиш, коли останешся в Києві.

Ми живемо потихеньку. Я хожу з собачками в степ і ліс. Іноді спускаюсь в город і спішу знов на гору в нашу хатинку. У нас новина: дітям сусідки, що за стіною, батько купив возика-фотель і дівчинка тепер цілий день з грохотом возить його. Але я виробляю в собі волю й не чую грохоту. Все ж таки оповідання я скінчив. Уяви: вийшло 5½ аркушів! От ідіотство! Ніколи б не подумав, що так розтягнеться. Не варто було таким неважним матеріалом забирати стільки часу й місця. Ну, та нехай собі лежить, потім побачимо, що з ним робить. Правда, моя єдина? Тепер я починаю приступати до п'єси. Все ж таки я хочу написати її. Дістав від Есф[іри]<sup>18</sup> листа. Вона в горі. Розуміється, з приводу мого прохання нікуди не ходила. Та мені аж соромно, що я написав їм того листа. Між іншим вона пише, ніби Худ[ожественный] Театр одкинув п'єсу Сургучова<sup>19</sup> (через яку мою не взяли), під впливом Мережковського<sup>20</sup> і ставити не будуть. Не знаю, сумніваюсь в вірності такої чутки. А втім, все може бути. Як би це перевірити? Написати Наді, щоб якось довідалась? (Пришли мені її адресу, я хотів їй хоч картку послати, що ти виїхала, у відповідь на її телеграми і картки, але не знаю адреси).

Де ж ти житимеш? Візьмеш, розуміється, кімнату на місяць?

Ага: на якого біса я потрібний Марку Гр[игоровичу]? Я послав тобі телеграму, але відповіді не маю. Коли з приводу суду, то і не подумаю їхати. Ти ж розумієш, що мені тепер це абсолютно шкодливо: из огня да в полымя. Дякую, але я

підожду кінця війни. Так ти й скажи тому дуже ретельному добродієві. Коли ж з приводу п'єси, то й тут хай напише докладно, чого саме і чи варто мені губить час і гроші на справу, яка не матиме ніяких наслідків. І взагалі М[арк] Г[ригорович] мені надокучив. Досі нічого позитивного від його ми не мали, все обіцяння, надії блискучі, а в дійсності один пшик собачий. Хай йому біс. 50 р[ублів], скажи, верну, як поправляться наші обставини. От і все.

Само собою, що я вже починаю скучати за тобою. Це старе і раз у раз нове. Вчора я лежав на своєму скрипучому ліжкові й до того уявив собі, як ти входиш в халатику своєму, як говориш “малюна”, що аж серце забилося. А перші дні я без болю не міг дивитися на канапочку. Вона так зворушливо-сиротливо стоїть, що я іноді мушу погладить її рукою по спинці. І їй напевне легше трошки стає. Я ще підлоги не мив, але геройски збираюсь. Побачимо, що з того вийде. Хазяйство ж веду зразково: щодня замітаю в хаті і мию посуд (тарілку щодня, а шклянку через день, — таке у мене правило).

Ну, а тепер іду в книгарню. Може, там є лист від тебе і там допишу цього листа та й заадресую по тій адресі, яку сподіваюсь найти в йому.

Нема від тебе ні телеграми ні листа обіцяного. Посилаю на Тавриду<sup>21</sup>, боюсь тільки, чи дістанеш ти. Чому не відповіла на мою телеграму з приводу мого приїзду в Київ?

Цілую мою Кроху дорого.

[Дописано внизу в перевернутому вигляді]:

Щоб мені дурно не ходять у город і не гаять часу, ти, Діто, адресуй свою кореспонденцію мені просто на гору на моє ім'я. Добре? Це навіть краще. Обнімаю тебе дуже-дуже.

**ІР НБУВ. — Ф.293. — № 20.** Опубл.: *Київська старовина*. — 2003. — № 2. — С. 88—89. У цій публікації допущено кілька помилок: ...5 аркушів — правильно: 5½; *Ой ідіотство!* — правильно: *От...*; ...від *Афр[иканівни]* ... — правильно: ...від *Есф[іру]*; *Як за це перевірити?* — правильно: *Як би ...*; Це старе *розорає* нове — правильно: ... *і разураз* нове.

## №5 (42)

**В. ВИННИЧЕНКО – Р. ЛІВШИЦЬ**

### 13/VIII [1914]

Малюнка! Послав тобі вчора на “Тавриду” листа. Піди й візьми, каналька. Невже ти не дістала моєї телеграми, що Надя в Москві чекає тебе тримати іспити. От шкода, ти, може, поїхала б в М[оскву]. Ти, значить, книжки купуєш, а не конспекти? Напиши докладніше, коли й які іспити триматимеш. Чи подала вже папери? Що говорять про можливість провалу на іспитах? Чи можливо тепер це?

Все це для мене дуже важно, аж непокоїть весь час. Мені все здається, що лучче б у Москві. Хто така твоя товаришка? Де ти найшла собі кімнату? Голуба, подушку і простині у наших можеш позичити на цей час. Ти так і зробила? Чи ти собі купила одягу і капелюх? Не ходи мені голодратною! Чуєш?

Яке вражіння зробив на тебе Сер[гій]?<sup>22</sup> А де пан?<sup>23</sup> Що Р[ади] не буде, це й краще. Лучче мовчати, ніж плазувати (пресмыкаться).

У нас все йде, як і раніше. Щовечора балакаємо, а потім ідемо спати. Сплю я добре і почувую себе теж не погано. Думаю, читаю. А знаєш, що я вичитав? Що при Чи<sup>24</sup> зовсім не треба, щоб була уже. Навпаки, можна й так, і це зберігає сили. Виявляється, що це вищий спосіб Чи і вищий і головне дуже приємний, корисний і економний. Я аж зрадів. Коли побачимось, розкажу, де вичитав.

Так ти хвилюєшся? Не треба цього, а то змарнієш.

А як Боткин? Напиши, як прибуде. Добре?

Пишу цього листа в книгарні. Зараз іду додому, хлопець їсти принесе, треба спішити. Телеграфуй Наді і пришли мені її адресу.

Цілую тебе всю з ніг до голови. Чуєш?

[Дописано внизу в перевернутому вигляді]:  
Напиши про наших докладніше.  
ІР НБУВ. — Ф.293. — № 21.

#### №6 (43)

Р. ЛІФШИЦЬ – В. ВИННИЧЕНКОВІ

[Серпень 1914 р.]

Я певно не зуміла написати тобі настільки ясно, що ти ще не віриш, що я лишаюся у Києві. Де ж було мені їхати, коли прийом прохань кінчався за 3 дні, а лишалася ще купа справ. Тепер папіри мої в університеті, крати заплачені за іспит, за практ[ичні] роботи, за хату. (Я в одчаю, що так багато витратила!). Але невезення не покидає мене. Дістати свідоцтво о благонадежн[ості] я ніяк не можу і через це, певно, мені не дадуть тримати іспит. Нам було обіцяно, що за нас хлопотатиме председатель комісії, але він якось раптом одмовився і ми лишилися самі по собі. Таких як я чоловік сто, і всі вони з жахом та хвилюванням бігають по різним інституціям. Для чоловіків це питання солдатчини. Нам сказано так: до першого іспита будуть допущени усі, а після першого треба подати свідоцтва. Якось дивно, що допускають до першого, є предположеніє, що й до слідуєчих допустять, але я не дуже надіюся. Послали колективную срочную телеграму міністрам освіти та внутрешніх справ. Ці турботи не дають спокійно працювати. Крім того, жалко надзвичайно мені, що я тепер не з Надією, але про це вже я силкуюся не думати. До сьогодні я зовсім була напів божевільна, але сьогодні прочитала, що усі закордонні лікарі можуть мати посади, і трошки заспокоїлася. Ну, хай хоч цей рік матиму посаду, а весною знову будуть, певно, такі самі іспити, і вже благонадійність у мене буде. Отце все, що я собі довожу, щоб заспокоїться. Іспити кінчаються 12 сентября, а коли не допустять тримати далі, то я буду вільна вже 22 августа — це перший день іспитів. Що мені робити далі? Чи їхати у Москву? Я гадаю, що так, я поїду. Ні, тепер ще не можу про це думати, голова не думає. Ти уперто не хочеш написати мені, а мені так трудно самої. Не маю з ким порадитись і, може, через те роблю помилки. Але хіба ж мене б допустили тримати у Москві без благ[онадійності]? Цього не може бути! Навпаки, вже швидче тут, бо тут нас так багато.

Знову я про те саме...

Ти радий, що маєш привод не писати мені. Як це сумно. А у мене нема часу. Цілий день біганина по лабораторіях, курсах, лекціях. Всі вільні хвилини читаємо книжки, яких багато досить. Прокидаюсь з серцебієнієм о 5-й годині і [че]рез те ввечері як мертва роблюсь. От моє життя; а ти? Навіть страшно питати, що ти робиш. У мене почування, ніби я вже півроку з дому поїхала. Правда! Мені здається, ніби все змінилося, все нове і ти також, і я трошки боюся чогось. Але все це дрібниця, да? Ти мені напишеш тепер коротенького листа і я заспокоюсь. Чи робиш ти?

Погода тут чудова. За весь час не було дощу, а може й був, та я не помітила. Розбитість почуваю від втоми, а роздавугісті — ні. Нема часу ні слідкувати за собою, ні почувати. Сьогодні іде тільки другий тиждень, як я поїхала. Прощай Діта, Діта!! Не сердься на мене за те, що я не пишу, не можу.

ІР НБУВ. — Ф.293. — № 209.

#### №7 (44)

В. ВИННИЧЕНКО – Р. ЛІВШИЦЬ

15/VIII [1914]

Дітонько моя! Чи ти дістала мої листи і телеграми? Дві тел[еграми] я послав на р[oste] г[estante]<sup>25</sup>. Одну на "Тавр[иду]". Одного листа і одну тел[еграму] на

Тар[асівську] д.9. Напиши. Я все думаю про те, як і де ми житимемо. Все переплутано, в тумані, і мене це пригнічує. Ну, добре, ти кінчиш іспити й шукатимеш посади. Де? А я як буду? А без тебе я просто не можу жити. Я це бачу ясно. Я хочу тільки з тобою. Коли б у нас були гроші, багато грошей, ми б заїхали куди в Індію і жили б там років 5. Я зтомився від усього, від маси *персон*, на які натакається кожне твоє бажання й стремління. Але грошей у нас нема. Значить, треба інакше якось планувати своє життя. А як його планувати при таких непевних обставинах. Ждати? Ох, не люблю і не вмію я ждати.

П'єса щось не посувається. Ще не обдумав і обдумувати якось не хочеться, – хто зна, що і як далі буде, чи не даремна робота. От лежить уже дві роботи, а що з ними робить, – невідомо. Коли б ти не в Києві була, приїхав би до тебе і жив би десь поблизу. Може, так і зробить, га, як ти гадаєш?

У нас вітер весь час тепер і страшний порох. Робити нема охоти, але буду себе примушувати, треба ж якось час убивати.

Я радий, що ти поживеш без мене і в приличній обстановці, це трошки поправить твоє здоров'я. Правда? Дітка моя рожева, Кроха моя єдина, кохана. Не хвилюйся даремно, ти напевне витримаєш, вони тепер усіх пропускають, бо ходять чутки, що забиратимуть усіх лікарів, навіть тих, що не підлягають призиву. Що чувати в Києві? Ти все ж таки заїжи якось до пана, може, він уже в К[ієві], і розпитай про все. А що казав Віл[енський] про п'єсу?

Ілько<sup>26</sup> сидить і чекає сього мого листа, щоб однести в город. Через це дуже спішу, увечері напишу, може, ще, як буде настрої. Хотів телеграфувати Мар[ії] Ник[олаївні]<sup>27</sup>, щоб сповістила, коли проїжатиме через Кат[еринослав], та стало скучно і покинув цю думку. Нічого особливого вона не розкаже, а можуть вийти тягостні хвилини. Коли б цього не боявся, то з охотою побачився б з нею. Ну, мушу кінчати.

Малюна моя світла, люблю тебе, зірку мою. Чуєш? Привіт тобі від усіх, а окремо від Кари, Боб[ика] і Османщика<sup>28</sup>. Пиши, коли перший день іспитів. У понеділок?

**ІР НБУВ. – Ф.293. – № 22.**

<sup>1</sup> Продовження. У попередніх публікаціях (див.: СіЧ, 2007. – № № 9, 10, 2008. – № 1,3,6) подано лише листи Р. Ліфшиць до В. Винниченка, оскільки його листів-відповідей виявити не вдалося. Опублікована лише одна листівка В.Винниченка (№ 36). (див.: СіЧ. – 2008. – № 6.) З 1914 р. збереглося, хоч і не повністю, взаємне листування. З цього часу Р. Ліфшиць писала листи українською мовою, хоч і не завжди грамотно. Особливості авторського написання в основному збережено, лише внормовано вживання розділових знаків, літер *i* та *и*, *ш* та *щ* (*раніше* замість *раніще* тощо), м'якого знака, апострофа, великої літери та подвоєння приголосних.

<sup>2</sup> У травні 1914 р. В. Винниченко разом із дружиною нелегально приїхав в Україну, де їх застала Перша світова війна, і виїхати за межі Російської імперії стало неможливим. Вони міняли місця проживання, спочатку оселились у Катеринославі, куди й адресований цей лист В. Винниченка з Жовтої Річки Катеринославської губернії, де він деякий час перебував у свого зведеного брата Василя Павленка.

<sup>3</sup> У взаємному листуванні В. Винниченка з Р. Ліфшиць часто зустрічаються пестливі звертання – Діта, Коха, Малюна, Кроха, Нуна, Дорогуна тощо, які писалися як з великої, так і з малої літери (далі уніфіковано написання з великої літери).

<sup>4</sup> Очевидно, ідеться про *Лисиченка Дмитра Михайловича* (1887 – ?) – активного діяча українського робітничого руху, провідного члена катеринославської організації УСДРП та “Просвіти”, журналіста і книговидавця, близького знайомого й товариша по партії В. Винниченка. Коли у травні 1914 р. В.Винниченко із дружиною таємно прибули з еміграції до Катеринослава, то певний час перебували в помешканні Лисиченків на вул. Польовій. У Катеринославі Лисиченки тримали з 1913 по 1919 р. українську книгарню “Слово”, яка містилася спочатку за адресою Поліцейська, 36 (нині – вул. Шевченка), а з 1914 р. – Поліцейська, 59. Офіційно в ті роки Лисиченка – урядовець служби зборів (таксувальник) Катеринославської залізниці, заснована ж ним книгарня була його громадською справою як пропагандиста українського друкованого слова. Книгарня часто згадується в листах Винниченка. Наприкінці 1915 р. Лисиченка заарештовано й засуджено, в ув'язненні перебував до Лютневої революції 1917 р. У 1917 р. брав участь у роботі конференції УСДРП, був обраний членом Центральної Ради. Знов повернувся до своєї книгарні “Слово”, організував однойменне видавництво. Із 1920-х рр. – у Києві, завідував книгарнею Вукоопспілки (колишня книгарня “Київської старовини”), коморою Київської філії Книгоспілки. Заарештований органами ДПУ 17 листопада 1930 р. і 13 лютого 1931 р. засуджений до п'яти років виправно-трудових таборів. Подальша доля невідома (*Чабан М.* Діячі Січеславської “Просвіти” (1905–

1921). Біобібліографічний словник. Близько 670 імен. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 286–293).

<sup>5</sup> *Василь Павленко*, зведений брат В. Винниченка, син його матері від першого шлюбу.

<sup>6</sup> Розалія Яківна приїхала до Києва, щоб скласти екзамен на медичний факультет університету. Усі її листи, датовані серпнем 1914 р., відправлені з Києва.

<sup>7</sup> Ідеться про *Надію Олексіївну Васильєву*, найближчу подругу Розалії Ліфшиць ще з часу навчання в Парижі

<sup>8</sup> *Віленський (Вілінський) Марк Григорович* – відомий київський адвокат єврейського походження, приятель і правовий дорадник В.Винниченка.

<sup>9</sup> Очевидно, ідеться про справу, по якій було звинувачено В. Винниченка, і адвокат сподівався на можливий її перегляд на користь письменника.

<sup>10</sup> *Черкасенко Спиридон Феодосійович* (1876–1940) – український письменник, драматург, публіцист, один із редакторів-видавців місячника “Дзвін”, співробітник газети “Рада”.

<sup>11</sup> “Дзвін” – літературно-науково-мистецький журнал соціал-демократичного напрямку, виходив у Києві в 1913 – 1914 рр. (до початку війни). Фінансований Л. Юркевичем. Фактичні редактори: Д. Антонович, з 4-го числа – В. Левинський. Серед співробітників був В. Винниченко.

<sup>12</sup> Імовірно, ідеться про *Левка Осиповича Юркевича* (1884–1918) – відомого соціал-демократичного діяча й письменника, близького друга В. Винниченка, який по смерті в 1911 р. батька, заможного лікаря, значну частину спадщини використовував для підтримки української соціал-демократичної преси (“Наш голос”, Львів, 1910 – 1911; “Дзвін”, Київ, 1913 – 1914). У “Дзвоні” друкувався під псевдонімом Рибалка.

<sup>13</sup> Можливо, *Левинський Володимир Петрович* (1880–1953) – український учений, економіст, публіцист і теоретик українського соціалістичного руху, один із засновників УСДРП. У 1904–1914 рр. був редактором або співробітником органів соціал-демократичної преси “Воля”, “Земля і воля”, “Вперед”, “Робітник”, “Наш голос” (Львів) та фактичним редактором журналу “Дзвін” (Київ, 1913 – 1914). У колі друзів його називали Левіні.

<sup>14</sup> Ідеться про зведеного брата В. Винниченка по матері від першого шлюбу Андрія Зінов’євича Павленка та його родину, які жили тоді в Києві.

<sup>15</sup> Можливо, *Собонська Марія* – господиня квартири, де жила в Києві Розалія Яківна.

<sup>16</sup> Тобто полонених австрійських солдат.

<sup>17</sup> “Рада” – єдина щоденна газета українською мовою на Наддніпрянській Україні як безпосереднє продовження “Громадської думки”, забороненої російським урядом. Виходила в Києві з 15.09.1906 до 2.08.1914; видавав і фінансував газету Є. Чикаленко при деякій матеріальній підтримці від В. Смирєнка, Л.Жебуньова, В.Леонтовича. Головними редакторами “Ради” в різний час були Ф. Матушевський, М.Павловський, А.Ніковський. В.Винниченко часто друкувався на сторінках газети.

<sup>18</sup> *Есфір* – близька знайома Винниченків. За припущенням Г. Костюка, прізвище її Селиханова, жила в Петербурзі (див.: *Винниченко В.* Щоденник. 1911–1920. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – С. 225).

<sup>19</sup> *Сургушов Ілля Дмитрович* (1881–1956) – російський письменник, драматург. Літературну діяльність розпочав у 1910 р. Перша п’єса “Торговый дом” поставлена 1913 р. в Александринському театрі, у 1914 р. – у Малому театрі. Можливо, саме про неї йдеться в листі.

<sup>20</sup> *Мережковський Дмитро Сергійович* (1866–1941) – російський письменник, філософ.

<sup>21</sup> “Таврида” – готель у Києві по вулиці В. Васильківській, 17.

<sup>22</sup> Ідеться, очевидно, про *Єфремова Сергія Олександровича* (1876–1939) – українського громадсько-політичного діяча, літературознавця, публіциста, співробітника газети “Рада”, близького приятеля В.Винниченка.

<sup>23</sup> *Чикаленко Євген Харламович* (1861–1929) – визначний український громадський діяч, публіцист, видавець першої української щоденної газети на Наддніпрянській Україні “Громадська думка” (1906) і “Рада” (1906 – 1914), меценат української культури, ініціатор і фактичний голова ТУП, заснованого 1908 р. Підтримав В. Винниченка на початку його літературної діяльності, надавав йому матеріальну допомогу.

<sup>24</sup> У листуванні В. Винниченка з Р. Ліфшиць, як і в щоденнику письменника, є шифри. Слово *Чи* або літера *Ч* означало інтимну близькість, *Боткин* або літера *Б* – критичні дні в Розалії.

<sup>25</sup> *poste restante* (фр.) – до запитання.

<sup>26</sup> *Вірва Ілько Давидович* (1888–1938) – один з активних діячів УСДРП у Катеринославі, член Катеринославської “Просвіти”, кооператор. Його другом і соратником по партії був Дмитро Лисиченко, у квартирі якого один час проживав В. Винниченко. Друзі по партії називали його “Ільком”. І.Вірва працював на Катеринославській дослідній сільськогосподарській станції. У 1916 р. разом з іншими діячами партії був засуджений на чотири роки каторжних робіт. З ув’язнення його звільнила Лютнева революція, після чого він активно включився у громадське життя, був обраний до Всеукраїнської Ради робітничих депутатів і до Української Центральної Ради, брав активну участь у налагодженні кооперативного руху на Придніпров’ї. Як український діяч, неодноразово заарештовувався денікінцями й радянськими каральними органами. Останній арешт – у березні 1938 р., засуджений до розстрілу (*Чабан М.* Діячі Січеславської “Просвіти” (1905–1921): Біобібл. словник. Близько 670 імен. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 144–149).

<sup>27</sup> Можливо, ідеться про дружину Левка Юркевича, з якою у Винниченка були напружені стосунки після трагічної загибелі сина, в якій вона його звинувачувала.

<sup>28</sup> Прізвиська собак.

*Підготовка текстів і примітки Надії Миронець*